

سید جمال الدین الحسینی الافغانی

بیدارگر عصر

نخستین کتاب پژوهشی

در احوال و آثار، شناسنامه و افکار سید جمال الدین افغانی

روشنفکر بزرگ قرن 19 میلادی

سید جمال الدین افغانی

فضل الرحمن فاضل

نخستین اثر پژوهشی در احوال و آثار، روزگار و افکار و شناختنامه ی پر آوازه ترین روشنفکر قرن 19 میلادی پایه گذار نهضت جهانی اسلام (سید جمال الدین افغانی) از چاپ بیرون آمد. این اثر که در حجم 322 صفحه ترتیب یافته است، حاصل کار و کوشش چندین ماهه ی یکی از نویسندگان آگاه به مسایل دینی و تاریخ نهضت روشنفکری حوزه اندیشه های ملی و اسلامی جامعه ی ماست. نویسنده این کتاب همانگونه که در مشخصات کتاب آمده است، جناب آقای فضل الرحمن فاضل جنرال فونسل افغانستان در بن میباشد.

نویسنده ی این کتاب پیش از این نیز کارهای مهمی در زمینه پوهشهای فرهنگی - دینی نموده اند. آثار دیگر ایشان نیز در نزد خوانندگان موجود است، آقای فاضل در زمینه عرفان و تصوف، تاریخ سیاسی افغانستان، معرفی شخصیتهای مهم نهضت اسلامی و ترجمه ی آثار نویسندگان مسلمان پرداخته است. ایشان زبان عربی را بحیث منبع اصلی در تحقیقات خویش استفاده میکند و مقالات فراوانی را در دوران جهاد و نیز در زمان اجرای عهده ی دیپلماتیک خویش از همان زبان برگردان نموده اند. این نویسنده در بامداد جوانی اندیشه نیز کارش از همین نوع حشرونشر باکتاب و قلم بود. چنانچه در دوران مقاومت علیه روسها مدیر مسول جریده " کاروان جهاد " و سپس سردبیر مجله " میثاق خون " بود. در دوران کار دیپلماتیک در هندوستان از تاسیس تا ختم کار مدیر و سردبیر نشریه " میزان " در سفارت افغانستان مقیم هند بودند.

نویسنده در پیشگفتار کتاب، انگیزه و عوامل نگارش این اثر را بروشنی توضیح داده است. اهمیت کار نویسنده در اینست که اثر خویش را به یکی از دانشمندان نیکام کشور جناب دکتر روان فرهادی زبان شناس و دیپلمات افغانستان اهدا کرده است.

مواد و مطالب مشمول این اثر، در یک فهرست مناسب ترتیب و بر طبق آن، اسناد و مدارک مربوط به هویت، اندیشه و کار نامه سید جمال الدین بررسی شده است. کتاب " سید جمال الدین بیدار گر عصر " در سه فصل با بخشها و ضمایم و پیوستهای گوناگون تدوین شده است. بخشها و فصول بر اساس شیوه کار نویسنده؛ با توجه به مرجعیت و اعتبار اسناد و مدارک مهم سیاسی با حفظ تقدم و تأخر در نظر گرفته شده اند.

باآنکه بیش از بیست شماره کتاب گوناگون، از سوی نویسندگان پیشین و پسین در باب سید جمال الدین نوشته شده است، اما تحقیقات مستند و مکتوب بگونه یی که در کتاب حاضر " سید جمال الدین افغانی روشنگر عصر " گرد آوری شده است، کمتر سابقه دارد. این کتاب پژوهشی در حوزه سید جمال الدین شناسی افغانستان واحد اول است.

آثار مکتوب اعم از موافق و مخالف در برابر سید بزرگوار از سوی دانشمندان و کار شناسان تاریخ معاصر ایران؛ فراوان است، اما نوشتن یک اثر پژوهشی، بدور از حب و بغض در حوزه مطبوعات افغانستان، با مراجعه به آثار دیگران و استفاده از اسناد و برگه های چاپی که از اصول کار تحقیقی در زمینه های تاریخ تفکر است، شامل مختصات و محتویات این کتاب میباشد. اکنون نگاه کوتاهی میکنم به متن کتاب تا دانسته شود که این ادعا در چه حدی وارد و تا چه سطحی دقیق است. متن کتاب بدینگونه آراسته شده است:

مشخصات کتاب :

کتاب : سید جمال الدین الحسینی الافغانی

نگارش : فضل الدرهم فاضل

چاپ : نخست

ماشین نویسی: خوله وزینب

صفحه آرای: حسنیه فایض قانع

تاریخ چاپ: 28 اسد 1386 خورشیدی برابر با 19 اگست 2007 میلادی

بنگاه نشر: انتشارات آزادی

پیشگفتار و فهرست مندرجات

فصل اول

این فصل شامل نه بخش است. و ترتیبانش را همانگونه که هست در بالا ذکر کردم.

بخش اول - آثار کامل و مجموعه ی شاملی از دوران سید، در مورد سید جمال الدین افغان.
این میراث مستند و اثار معتبر قرار ذیل اند:

1- **العروه الوثقی** : این نامه در حقیقت کلکسیون کامل " الجریده العروه الوثقی لانغصام لها " به زبان عربی میباشد.

2- **دعوه الفرس الاتحاد مع الافغان**: این نامه فراخوان مذاکرات سیاسی و اجتماعی میان مردم فارس و افغانیه است، که سید در آن به اهمیت زبان فارسی در شرق و همانندی آن با زبان فرانسه در غرب اشاره میکند.

بخش دوم - رسایل فی الفسفه و العرفان

این بخش با همان نام بالا، کلا شش رساله است که بقلم سید جمال الدین افغانی نگارش یافته اند. این شش دفتر فلسفی و عرفانی قرار ذیل هستند:

1- **مرآه العارفین**

2- **الواردات فی سراتجلیات**

3- **القضاء والقدر**

4- **فلسفه التریبه و فلسفه الصناعه**

5- **العلم وتأثیره فیالاراده والاختیار**

6- **الرد علی الدهرین**

بخش سوم - الرسایل و المقالات

این بخش شامل 21 رساله و مقاله است

بخش چهارم و پنجم-

1- **ضیاء الخافقین** که در این اثر روشنگری شرق و مشکلات آن بررسی شده است.

2- **تاریخ اجمالی ایران**

3- **تتمه البیان فی تاریخ الافغان**

4- **البیان فی الانجلیز والافغان**

بخش ششم - خاطرات الافغانی

بخش هفتم - التعليقات علی شرح العقایدالعضدیة

بخش هشتم - نامه ها واسناد سیاسی تاریخی

بخش نهم- مجموعه رسایل و مقالات

فصل دوم

مقالات و نامه ها

این فصل بی آنکه بخش بخش شده باشد، هفت مقاله در باره سید جمال الدین افغانی، درمورد اسناد سیاسی - تاریخی، مذهب عقدی (عقیدوی) ایشان، ایرانی نبودن او، پیوند همدانی بودن در هویت او، ادعا های میرزا لطف الله خان و پسرش در مورد نسبت آنان با سید، ایران و ایرانی از دیدگاه سید، و نخبه گان افغانستان.

در پایان این فصل و پس از پایان مقالات او به ملکه ویکتوریا در انگلیس و ریاض پاشاه در مصر، مذهب عقدی او نیز بررسی و بیان شده است. در ختم همین فصل سالشمار زندگی و زندگی سید جمال الدین افغانی از تولد تا مرگ، مرتب شده است. این فهرست در سنوات و سالهای مربوط به زندگی او محققان و پژوهشگران را یاری میرساند.

فصل سوم

پیوستها

در این فصل نویسنده در پی تلاش بسیار توانسته است، برخی اسناد، نامه ها، تصاویر، فهرست اعلام و منابع و مآخذ را درج کند. تصویر پشت مقوایی کتاب در آغاز با نام کتاب (بیدار گر عر)، تصویر سید جمال الدین الحسینی الافغانی و نام نویسنده این کتاب (آقای فضل الرحمن فاضل) مزین است. در پشت جلدی پایان کتاب، کارنامه کوتاهی از مولف با ذکر برخی نامه ها، آثار و میراث کاری ایشان رقم زده شده است.

اما محتوای کتاب در نگاه من:

تا پیش از این کتاب کوشش کتابی کردن زندگی و کار نامه سید جمال الدین در افغانستان انجام نشده بود. برخی مقالات فشرده باتوجه به آگاهی ناکامل و نا آشنایی با مدارک مربوط به سرگذشت سید در مطبوعات صد سال پسین این سرزمین، کاری بود که از سوی محافل سیاسی و نظام حاکمه در افغانستان انجام شده بود.

بیگمان این کتاب نیز درخور دقت است و محل تأمل بسیار، اما حسن اهمیت آن در اینست که، احتیاج و پرسش مشتاقان و آگاهان نسبت به اندیشه ها و هویت سید و نیاز به آگاهی در مورد او را پاسخ میدهد. بخش عظیمی از اسناد، کتب، نامه ها، مطبوعات دوران فعالیت سیاسی سید، نظر و اندیشه سید شناسان، بررسی آثار باز مانده از ایشان و همکاران ایشان در این نامه گرد آورده شده و علی الاقل راهنمای بسیار خوب و مسجل برای آگاه شدن از اسناد در مورد سید جمال الدین افغانی است.

باوجود سرشار بودن این کتاب از حیث نمونه ها، مدارک، اسناد و شواهد درزمینه ی هویت و منسوبیت سید جمال الدین افغانی، هنوز همایشها و نمایشهای جمال الدین شناسان ایرانستان، تأکیدی است بر اسد آبادی بودن و ایرانی بودن سید. مسلماً نوشتن این کتاب پایان بحث نیست، بلکه این خود آغاز دیگری است در باب مباحثات نو روشنفکری و بررسی اندیشه های سید هم به نسبت ایرانی بودن ایشان و نیز برای منتسب شدن آن به افغانستان. مثلاً به این نمونه از سخنان هواداران نسبت ایرانی سید توجه بفرمایید:

ببست و هفتم تیرماه (سرطان 1486 خ) همایش بزرگی برای سید جمال الدین اسد آبادی، در استان همدان ایران برگزار شد. در آن سمپوزیم و یا مجلس گرامیداشت سید، مطالب فراوانی از سوی دانشمندان و اسنادان دانشگاه خوانده شد. در یک بخش مجلس این یادداشت نیز جز برنامه خوانده شد:

" سال 1314هجری قمری سید جمال الدین اسدآبادی به دیارباقی شتافت . سید جمال الدین اسد آبادی عالم بزرگ و احیاگر اندیشه روشنفکرانه در امت اسلامی درشعبان 1254ه ق (آبان 1217 ش) دراسد آباد همدان دیده به جهان گشود . نام پدرش سید صفدر و نام مادر وی سکینه بیگم بود .وی تحصیلات خود را ازینج سالگی نزد پدر و مادر آغاز کرد ومقدمات عربی را درسالهای اول تحصیل بخوبی فرا گرفت . سید جمال الدین در سال 1264 ه ق به همراه پدر برای فراگیری علوم عالی تربه قزوین رفت .سید درآن مکان علمی ، بحث های مختلف حوزوی ازجمله ادبیات عرب ، منطق ، فقه و اصول را فراگرفت . وی در سال 1266 ق به تهران آمد و درمکتب درسی مجتهد وقت آقا سید محمد صادق طباطبایی همدانی حاضر شد. سید در سال 1266 ق به قصد نجف اشرف رفت و در محضر علمی شیخ مرتضی انصاری درآمد و به فراگیری سطح عالی فقه و اصول پرداخت. وی در 16 سالگی به شهرمیثی رفت و از آنجا به طرف ایالات مرکزی هند حرکت کرد .

سید مدت دو سال با عالمان و روشنفکران آن دیار به گفتگو نشست و مشکلات مسلمانان آن منطقه را از نزدیک مورد مطالعه قرار داد. از این زمان بود که فعالیت‌های سیاسی و اصلاحی سید جمال الدین آغاز شد. او در این برهه زمانی دریافت که استعمارعامل همه بدختی‌های مسلمانان آن دیار است.

وی پس از آن به قصد مکه و زیارت خانه خدا از هندوستان خارج شد. سپس تا اواخر 1275 هـ ق از مکه مسیر مدینه، اردن، دمشق، حمص، حلب، موصل، بغداد و نجف را طی کرد و اوضاع تمامی شهرهای مهم اسلامی را مورد بررسی قرار داد و در نهایت خود را به اسدآباد همدان رساند.

اما با اوضاع نابسامانی که در تهران با آنها روبرو شد، نتوانست در ایران توقف کند و به همین دلیل تصمیم گرفت که درهرات و کابل سکنی‌گزیند و در آن محل به تبلیغ دین اسلام بپردازد. تألیف و نشر کتاب تتمه البیان فی تاریخ الافغان، انتشار روزنامه شمس النهار، تشکیل کابینه وزراء، راه اندازی نیروی نظامی و ایجاد آموزش‌های نظامی و همچنین راه اندازی برخی فعالیت‌های عام المنفعه از جمله کارهای آن عالم ربانی در افغانستان بود.

او در سال 1285 هـ ق به مصر رفت و درجامع الازهر با علمای بزرگ آن کشور ملاقات کرد. ولی زمان حضور او در مصر دیری نپایید و حکم اخراج وی از سوی خدیومصر صادر شد و سلطان عثمانی دستور اخراج او را از این کشور صادر کرد. سید 1300 هند به قصد کشور آمریکا از هند خارج شد اما بعد از این سفر منصرف شد و لندن را برای حضور و تبلیغ اندیشه‌های اسلامی خود برگزید. او توانست در شهرهای انگلستان و فرانسه نشریات "عروة الوثقی" و "ضیاء الخائفین" را منتشر کند و با برخی از رجال سیاسی و علمی این کشورها دیدار داشته باشد.

در پایان می‌خواهم از زحمات آقای فضل الرحمن فاضل نویسنده پر تلاش عرصه پژوهش‌های اسلامی کشورمان در این زمینه ابراز تشکر نمایم. ایشان در دوام یکدوسال اخیر سعی بیدریغ داشتند، تا در حوزه‌ی سید جمال الدین شناسی، روشنفکران و نویسندگان آگاه افغانستان را بدین سمت متمایل بسازند، که بدرستی این کار را انجام دادند. همینگونه دریغ میدانم اگر، مواد و محتوای این کتاب در خدمت مردم ما قرار نگیرد، چون مع الوصف مشکلات ادعا در مورد شخصیت و هویت سید جمال الدین، این کتاب بخشی از زاویه‌های تاریک و نا شناخته‌ی سید را بروشنی باز تاب میدهد و در واقع این کتاب شناسنامه خوب و کاملی است از شخصیت، اهلیت و دراکیت، فضیلت و فراست، دانش و درایت، بدایت و نهایت و رنج فراوان روزگار سید جمال الدین اسدآبادی (افغانی).

اقای فضل الرحمن فاضل کتاب سید شناسی نوین (سید جمال بیدار گر عصر) را ماهها پیش از چاپ بیرون داد، ولی این یادداشت دیر هنگام در زمینه معرفی کتاب وزین ایشان، نتوانست همزمان پاسنامه‌ی مناسبی باشد برای آن همه تلاش و تکاپوی بیدریغ آن بزرگوار. من این دیرهنگامی در ترتیب یادداشت حاضر را نتیجه غفلت خویش میدانم و با ابراز قدر شناسی مجدد از محضر آن دوست، برای کارهای بیشتر شان از این دست یاری پروردکار را آرزو میکنم.

بیژنپور آ.آبادی